

Einar Arnórsson - Handritamálið - Ræða flutt 1.

desember 1951 (1951)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti afraksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundaréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

Athugasemdir um þessa útgáfu

Skannað var eintak í vörslu Landsbókasafnsins (almennt útlán).

Höfundur skjalsins: Svavar Kjarrval (svavar@kjarrrval.is)

091

EINAR ARNÓRSSON

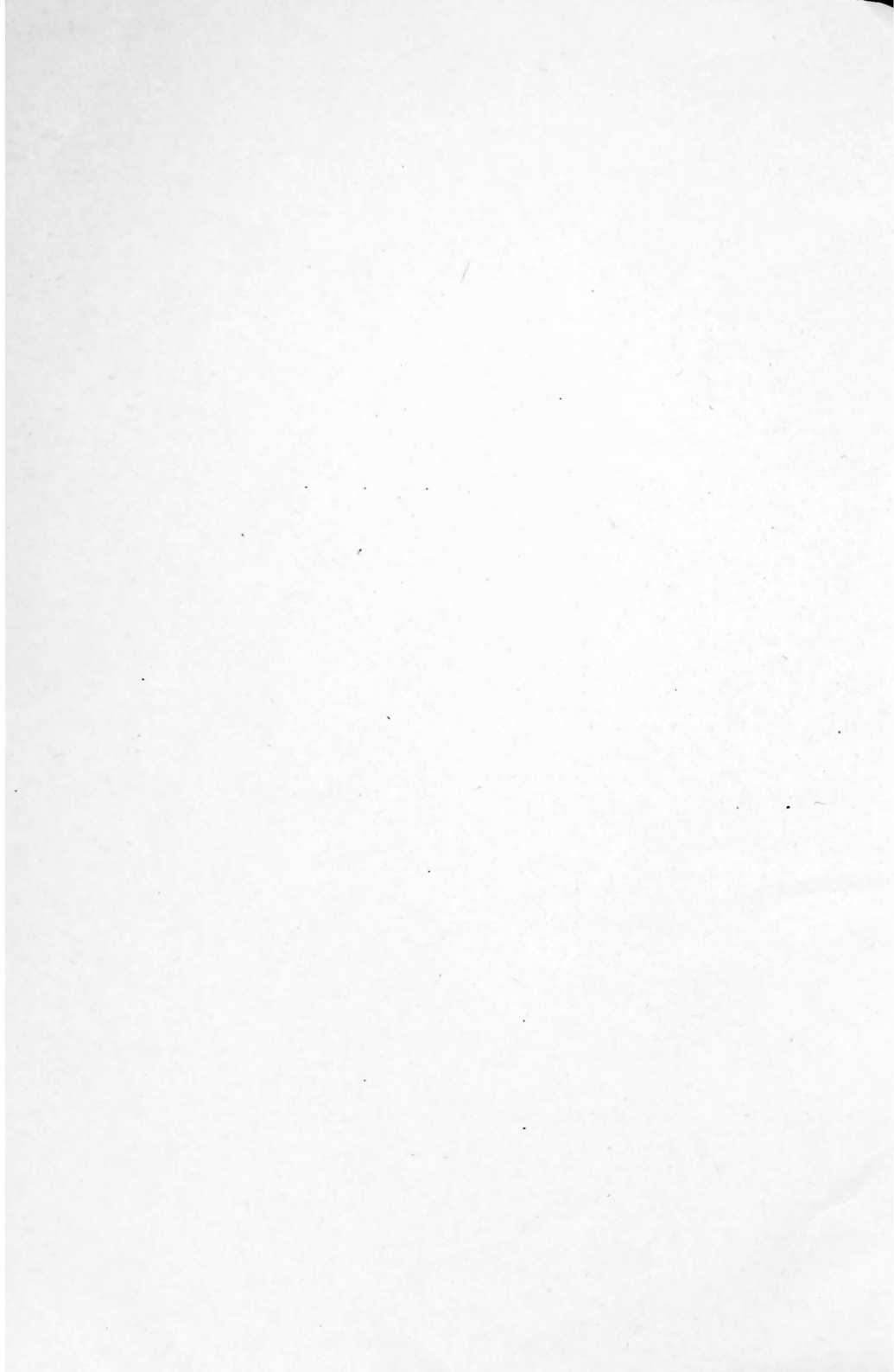
HANDRITAMÁLID

RÆÐA FLUTT 1. DESEMBER 1951

H.F. LEIFTUR PRENTAÐI MCMLI

091.09491
Ein

091.09491
Ein

EINAR ARNÓRSSON

HANDRITAMÁLID

RÆÐA FLUTT 1. DESEMBER 1951

H.F. LEIFTUR PRENTAÐI MCMLI

I.

Þegar á 11. öld og jafnan síðan hafa Íslendingar ort ógrynni kvæða og vísna, margs konar efnis, svo sem kvæði um konunga, sem þeir gistu eða urðu hirðskáld hjá, kvæði um guði sína, meðan Ásatrú gekk hér í landi og síðan, eftir að kristin trú hafði fest rætur, fjölda helgikvæða allt til siðaskipta, tækifærisvísur og rímur. Mikið af kveðskap þessum hafa þeir varðveitt frá gleymsku (sennilega sumt með því að skrá það rúnalettri, sem menn sannanlega þekktu, og síðan latínuletri). Sérstaklega má nefna in svonefndu Eddukvæði, sem sum hafa verið ort á Íslandi, en öll hafa varðveitt fyrir aðgerðir Íslendinga, þau sem enn eru til. Einnig hafa Íslendingar varðveitt það, sem geymzt hefur af kveðskap Noregsmanna frá fornöld.

Sagnir hafa myndast um landnám á Íslandi. Þeim sögnum söfnuðu menn og skráðu (landnámabækur). Er þær tvímæla- laust eitt allra merkasta heimildarrit, auk sagna um landnám, um mannfræði hér á landi í fornöld. Sagnir hafa myndast og geymzt um ýsma menn og atburði, sem skrifaðar hafa verið og yfirleitt má telja sannsögulegar. Ari fróði ritar ofurlítið ágrip af sögu landsins til þess um 1130. Saga er rituð af kristni- boðun og kristnitöku, og af biskupum eru sögur ritaðar, að vísu ekki óslitið, fram á 14. öld. Fróðir menn rita sögu lands- ins að miklu leyti frá því á 12. öld og fram undir 1300, þar sem er Sturlungu-safnið. Upp úr sögnum þeim, sem gengið hafa af einstökum mönnum, ættum og atburðum skráðu menn Íslendingasögur, sem gerast á 10. og fram um fyrsta þriðjung 11. aldar og einstöku fram um miðbik hennar. En Íslendingar létu ekki sitja við sagnir, sem vörðuðu Ísland eða íslenska menn. Þeir skráðu líka sögur Noregskonunga, Danakonunga, Orkneyinga og Færeyinga. Heilagra manna sögur þýddu þeir, enda munu þau ritstörf þeirra vera með því eldra, sem kunn- ugt er um. Á 13. öld taka Íslendingar og að þýða erlendar riddarasögur, og þá þýðir íslenskur maður heilaga ritningu

á íslenzka tungu. Rómverjasögur voru þýddar og margt annað, sem of langt yrði að telja hér. Loks gera þeir skáldsögur bæði af íslenzku og erlendu efni (Fornaldarsögur Norðurlanda o. s. frv.). Þá má ekki gleyma lagaskrám Íslendinga. Tíundarlög settu þeir laust fyrir 1100, margt í lögum skráðu þeir 1117—1118 og kristinrétt skráðu þeir nokkru síðar. Járnsíða, Kristinréttur Árna biskups (1275) og Jónsbók eru frá 13. öld. Embættisbækur, svo sem máldagabækur, bréfabækur og fjöldi einkaskjala hafa vitanlega verið skráðir eftir að biskupsstólar voru settir hér og embættisvald var annars komið í fastar skorður. Hefur mjög margt af því, sem ritað hefur verið, geymzt fram á þennan dag, þó að margt sé glatað, sem er þó kunnugt, að til hefur verið.

Loks verður að minnast annálaritunar Íslendinga, sem sennilega hefur hafizt þegar um daga Ara fróða og síðan hefur verið haldið fram allar aldir Íslandsbyggðar.

Má ljóst vera af þessu stutta og ófullkomna yfirliti, hvílík kynnstur hafa verið til hér í landi af alls konar ritum, sem vér mundum nú telja mikilsvert að eiga, á 17. öld, þegar fyrst er sýnd viðleitni til rannsóknar á fornritum vorum og þegar byrjað er að flytja þau héðan af landi. Ekkert fornaldarrita þessara að kalla er nú til í frumriti, en allmikið af skjölum og embættisbókum. Frumritin fornu hafa yfirleitt glatazt. Sum rit, sem vér höfum fulla vitneskju um, að til hafa verið, hafa glatazt með öllu, t. d. landnámabók Styrmis fróða. En ótal margt hefur geymzt í afskriftum. Hafa Íslendingar verið afskaplega iðnir í því starfi, og hafa þeir oft gert fjölda afskrifta af einu og sama riti, t. d. af Njálssögu, kristinrétti forna, Jónsbók o. s. frv. Eigum vér þessum mönnum það að þakka, hversu margt hefur geymzt fram til vorra daga.

Á 13. öld og 14. sýnast ýmsir íslenzkir höfðingjar og auðmenn beinlínis hafa tekið að sýna viðleitni til þess að koma sér upp nokkurs konar einkabókasöfnum. Stundum sýnist sú viðleitni hafa verið miðið við tiltekna fræðigrein eða fræðigreinar, og semur þá aðili stundum sjálfur mikinn hluta safns síns upp úr þeim heimildum, sem fyrir hendi eru. Svo virðist hafa verið um þá frændur Snorra Sturluson og Sturlu Þórðarson. Snorri gerir sögur Noregs konunga fram á síðari hluta 12. aldar upp úr ýmsum heimildarritum, og svo goðafræði og bragfræði. Sturla gerir sér bækur um sögu Íslands, er hann

skrifar upp landnámabók eftir eldri heimildum, Kristnisögu og síðan sjálfsagt nokkurn veginn sögu landsins allt fram yfir miðbik 13. aldar, auk þess, sem honum má sennilega eigna ann-álaritun. Hauksbók er vafalaust eitt slíkra safna margs kon-ar sagna og fróðleiks. Á 14. öld taka menn með sama hætti að safna Íslendingasögum, auk margs annars fróðleiks, í eina heild (Möðruvallabók, Vatnshyrna, Flateyjarbók). Sumir hafa auð-sjáanlega lagt ástundan á söfnun laga og annarra réttarákvæða, og auðvitað þurftu allir landsstjórnarmenn að eiga Jónsbók.

Eins og kunnugt er, voru hús og önnur mannvirki hér á landi eingöngu gerð af torfi, grjóti og víði, sem þó var lengst-um af skornum skammti. Eldur, frost og fúi mátti skjótt valda eyðingu þessara efna. En afleiðing þessa hlaut að verða sú, að engar minjar að kalla eru nú til af nokkrum húsum eða mannvirkjum, sem hér hafa gerð verið á fyrri öldum. Það þykir vel, ef ráða má af greftri í rústir nokkuð um húsaskipun á bæjum á fyrri öldum. Garðlög, sem mikið hefur verið af, eru sokkin í jörð, svo að víða sést naumast votta fyrir þeim. Dálítið er enn til af lausamunum frá katólska tímabilinu, sem sumir eru þó af erlendum uppruna. Slíkir munir og svo ritin, sem nefnd voru, eru því nálega einu minjarnar, sem varðveitt hafa frá tímunum fyrir siðaskiptin. Aðrar þjóðir eiga merkilegar og stór-fenglegar minjar um húsagerð og annarra mannvirkja. Margar hallir, klaustur og kirkjur o. s. frv. standa enn óbrotgjarnar í öðrum löndum, þar sem notað var varanlegra byggingarefni en hér var kostur. En vér eigum raunverulega engar minjar, nema rit þau, sem forfeður vorir skráðu á 12.—14. öld og aðrir gerðu eftirrit af. En þessir fjársjóðir hafa líka þótt vera dýrmætir og eru sjálfsagt þau verðmæti, sem þjóðin á sjálfstætt þjóðlíf sitt að þakka. Ef þessi verðmæti hefðu ekki verið til í landinu og ekki verið kunn meðal landsmanna, hefði tungan sennilega spillt hér með svipuðum hætti og í Noregi og Færeyjum. Fornritin og rímurnar, sem í raun réttir má telja framhald af fornritunum að mörgu leyti, þó að þær séu í ljóðuðu máli, hafa haldið þjóðarvitundinni vakandi og haldið tungunni svo lítt breyttri, að enn í dag skilur hver venjulegur íslenzkur maður óbundið íslenzkt 12. og 13. aldar mál á forn-ritum vorum. Samhengið í íslenzkri tungu og íslenzkum bók-menntum hefur því aldrei rofnað þrátt fyrir fátækt, land-plágur, harðstjórn og kaupþrælkun öldum saman.

Má því segja, að vér eigum ritum þessum að þakka sjálfstæða þjóðartilvist vora. Þau hafa valdið því, að vér gleymdumst ekki alveg, hurfum ekki, eins og dropi í hafinu. Án þeirra mundum vér varla hafa orðið aftur sjálfstætt ríki. Án þeirra hefðu bókmenntir á íslenzku nú ekki verið til. Nútímahöfundar vorir hefðu þá sjálfsagt skrifað á öðru máli, dönsku, norsku o. s. frv. Þá væru engar innlendar æðri menntastofnanir til hér í landi. Þá væri hér enginn hérlandur æðsti dómstóll í málum vorum, og svo mætti lengi telja.

Ef það er rétt, sem nú hefur verið sagt, þá má engan undra, þó að vér finnum sárt til þess, að þessar svo að segja einu sýnilegu minjar fornaldar vorrarr og miðaldar skuli enn vera geymdar erlendis, skuli enn vera í útleigð svo að segja allar. Það er líka svo, að allir Íslendingar, hversu sem þeir deila um flest annað, eru samhuga um þá ósk að fá aftur til sín þessar gömlu eignir sínar, svo sem framast eru föng á.

II.

Fram um miðja 16. öld má ætla, að mikið af því, sem skráð hafði hér verið á 12.—15. öld, hafi enn verið til í landinu, þó að ýmislegt hafi þá sjálfsagt verið farið forgörðum. En í lok siðaskiptanna, um 1550, hefur ýmislegt katólskra bóka og fræða beinlínis verið eyðilagt af trúarlegum ákafa, auk þess sem erindrekar konungsvaldsins rúðu klaustrin verðmætum þeim í gulli og silfri, sem þau áttu þá. En á 17. öld og fyrsta þriðjungi 18. aldar er landið bókstaflega rúið fornritum sínum. Og gripum úr kirkjum og öðrum fornum munum er smám saman, mestmegnis fyrir atbeina stjórnvaldsins danska, vistað í Kaupmannahöfn. Flutningur handrita úr landi að tilhlutun konungsvaldsins hefst um miðja 17. öld. Það sést á bréfi Friðriks konungs þriðja frá 10. maí 1650, til Hinriks Bjelke, að konungur hefur hugsað sér að láta birta eitthvað af efni fornrita, einkum það, er verða mætti til skýringar sögu Danmerkur. Sama ár lætur Brynjólfur biskup Sveinsson lesa í lögréttu áskorun sína til eigenda fornrita á Íslandi um það, að þeir létu hann fá „documenta og sögubækur“ handa konungi að kaupi, láni eða gjöf „til hans majestats placir í hans konunglega biblioteki“. Sjálfsagt hefur biskupi orðið nokkuð ágengt um söfnun fornrita handa konungi, og víst er um það, að hann sendi konungi nokkra gimsteina íslenzkra

handrita, svo sem Flateyjarbók og Codex regius af Sæmundar-eddu, sem síðan hafa geymd verið í Konungsbókhöfðu í Kaupmannahöfn. Nálægt 30 árum síðar varð íslenzkur maður, Hannes Þorleifsson, lögmanns Kortssonar, konunglegur fornfræðaritari (antiquarius regius), og var hann sendur hingað til þess að smala saman íslenskum fornritum. Hafði hann héðan mikinn fjölda handrita, eftir því sem heimildir greina, en svo hörmulega tókst til (1682), að skip það, sem hann fór héðan á með fjársjóði þessa, fórst í hafi með öllu, sem innanborðs var. Veit nú enginn, hversu miklir og mætir fjársjóðir hafa þar glatazt. Nokkru var af Íslendingum safnað til Svíþjóðar af fornritum, og nokkru ræntu Svíar Dani og fór það til Svíþjóðar. Eru þessi handrit geymd í Stokkhólmi, og eru sum allmerkileg. Handrita- og skjalasöfnun til flutnings og geymslu í Kaupmannahöfn hefst þó fyrst fyrir alvöru, þegar Árni Magnússon tók að safna héðan þessum munum. Það, hversu miklu honum tókst að festa greipar á, sýnir bezt, hver ógrynni fornra skinnbóka og skjala var enn til í landinu, enda höfðu menn afritað mjög margt fornra skinnbóka og skjala, eins og áður var að vikið, svo að sama sagan eða bókin voru til í mörgum afritum. Árni stóð sérstaklega vel að vígi um slíka söfnun, því að um 10 ára skeið dvaldist hann hér á landi mestmegnis og ferðaðist um land allt í jarðabókarstörfum sínum. Honum voru fengin mikil völd, og hafa því margir viljað koma sér vel við hann, enda mörgum sjálfsagt óljóst, hverja dýrgripi þeir fengu honum í hendur. Sumt og vafalaust flest fékk hann að gjöf eða fyrir lítið verð, en sumt fékk hann að láni, en engu var þó skilað, eða að minnsta kosti mjög litlu. Vinur hans meistari Jón Vídalín fékk honum í hendur miklar og merkilegar bækur, sem Skálholtsstóll átti, og var slík ráðstöfun vitanlega gersamlega óheimil. Árni átti ákaflega mikið safn fornra skinnbóka, skjala og embættisbóka. En svo hörmulega tókst til, að nálega $\frac{2}{3}$ hlutar af safni hans brunnu, að því er Finnur biskup, sem þá var í Kaupmannahöfn og bezt gekk fram í björgun safnsins, segir. Víst má því telja, að margt og merkilegt hefur farizt í bruna þessum af því, sem Árni hafði viðað að sér. Loks ánafnaði Árni 1728 leifarnar af safni sínu háskólanum í Kaupmannahöfn eftir sinn dag. Þegar hér er komið, er meginþorri íslenzkra skinnbóka, fornskjala og gamalla embættisbóka, sem þá voru á Íslandi, kom-

in í Konungsbókhlöðu og bókasafn háskólans í Kaupmannahöfn.

III.

Sá hlutinn, sem til konungs gekk og komst í bókhlöðu hans, hefur sætt sömu meðferð sem aðrir munir, sem þar hafa verið geymdir. En um safn Árna fór svo, að því var ekki mikill gaumur gefinn af hálfu ríkisvaldsins, því að næsta mannsaldurinn eftir lát Árna (1730) var lítt um það hirt. Það er ekki fyrr en 30 árum eftir andlát Árna, að farið er að gefa safni hans gaum. 18. janúar 1760 er safninu sett stofnskrá. Þá eru því settir gæzlumenn og starfsmaður (stipendiarius), og 1772 er sett nefnd til stjórnar safnsins, sem lengstum var skipuð 5 mönnum. Safnið hefur lengi verið geymt í bókhlöðu háskólans í Kaupmannahöfn, í einu, ekki stóru herbergi í stofuhæð. Mega húsakynni þess ekki óveglegri vera. Og ef þar í safnhúsinu kæmi upp eldur, þá er safnið í veði, því að trégólf og tréloft eru í húsinu, sem er í gamalli og þröngri götu. Verður því alls ekki sagt, að vel hafi verið að safninu búið. Satt að segja, þá virðist umhyggjan fyrir svo afardýrmætu safn hafa verið algerlega óviðunandi. Og virðist hún illa svara til fullyrðinga af danskri hálfu um gildi þess fyrir algermanska rannsóknastarfsemi. Danskir fræðimenn og bóka-verðir telja sér og landi sínu það mikinn veg að geyma og eiga forræði slíkra dýrgripa, og þó hafa þeir ekki fengið búið betur að því en raun hefur á orðið. Þeir sýnast ekki hafa nægilega athugað orðtakið, að vandi fylgir vegsemd hverri.

Það er varla fyrr en á 19. öld, að farið er að nota safnið til útgáfustarfsemi. Síðan um 1830 hafa ýmis handrit þess verið notuð við útgáfu fornsagna, en yfirleitt hafa íslenskir menn unnið að útgáfunum. Eru þeirra merkastir Jón Sigurðsson, sem fyrstu kritisku útgáfuna annaðist af landnámapókum og fleiri fornritum, Guðbrandur Vigfússon, Konráð Gíslason, Vilhjálmur Finsen og Finnur Jónsson, sem var góður útgefandi og mikilvirkur. Íslenskir námsmenn og kándídatar unnu mjög að útgáfunum. Af starfsemi danskra manna við útgáfu fornritanna hefur ekki mikið kveðið, nema Kaalunds, enda er ekki við því að búast, því að erlendir menn eru mjög fáir svo færir í tungu vorri, að þeir geti, svo að vel sé, unnið slík verk. Og er þetta ekki sagt þeim til niðrunar, því að sama

mætti segja um oss, ef vér ættum að annast útgáfu danskra miðaldarita.

IV.

Handrit og gripir eru fluttir úr landi á allramestu niðurlægingartímum Íslands, á einokunar- og einveldistímanum. Það gerist á þeim tímum, þegar íslenzku þjóðinni er rétt að blæða út sakir harðstjórnar, kaupþrælkunar og óáranar. Landið á engan fyrirvarsmann, er sérstaklega annist þess hagi. Flest er miðað við Danmörku, og að landið geti gefið Danmörku sem mestan arð, en lítt um það hugsað, hvað landsmenn þoli. Landsmenn eru svo að segja bundnir á höndum og fótum og verða að taka því, sem inir dönsku stjórnendur þess leggja á þá. Og þannig var það í raun rétttri alla tíð til 1874. Ekkert fékkst, nema margar bænarskrár væru á undan gengnar, og margt aldrei, sem landið vanhagaði um. Ofurlítið rofaði til í svip á 18. öld, er innréttingarnar voru á stofn settar, en þær ráðstafanir urðu þó að litlu liði, eins og kunnugt er.

Það er ekki fyrr en 1907, að menn hér fóru að rumska um heimt fjársjóða vorra úr höndum Dana. Þá er borin upp og samþykkt þingsályktunartillaga um skil úr Árnasafni á skjölum og handritum, sem Árni hafði fengið að láni úr íslenskum þjóðstofnunum. Ekki leiddi þessi ályktun til árangurs. 1924 var enn samþykkt ályktun á alþingi um sama efni. Hún bar þann árangur, að skilað var skjölum, sem Ísland varða, úr ríkisskjalasafni Dana, og skinnbréfum (diplomata) úr Árnasafni. 1930 og 1938 voru enn samþykktar ályktanir á alþingi, víðtækari en inar fyrri, og skyldi nú krefjast íslenzkra handrita fornra og nýrra og skjala yfirleitt, sem geymd eru í dönskum söfnum. Málið var rætt á fundum dansk-íslenzku ráðgjafarnefndarinnar, en árangurslaust. Eftir að Ísland sleit konungssambandi við Danmörku 17. júní 1944 hlaut málið enn að koma á dagskrá, og var þá rætt í nefndum, sem skipaðar voru af báðum aðiljum. Leitað var þá álits þeirra manna, sem þá voru í stjórn Árnasafns eða verið höfðu samkvæmt því skipulagi, sem á henni hafði verið 1936—1942. Létu nefndarmenn álit sín í té. Fimm af Dönum þeim, sem í nefndinni voru (Bröndum-Nielsen prófessor, Nörlund forstöðumaður þjóðminjasafns Dana, Linvald ríkisskjalavörður, Munksgaard forlagsbóksali og Carl S. Petersen yfirbókavörður) mæltu ein-

dregið móti öllum skilum, en sjötti danski maðurinn (prófessor Arup) mælti með þeim, að tilteknum skilyrðum uppfylltum. Íslendingarnir fimm (Árni Pálsson, Einar Arnórsson, Halldór Hermannsson, Jón Helgason og Sigurður Nordal), sem í nefndinni voru, mæltu allir með skilunum. Einn þeirra (Halldór Hermannsson) lét þó svo um mælt í álitinu sínu, að „som gammel biblioteksmand vilde jeg under almindelige forhold nære betykeligheder ved at aflevere noget af et biblioteks ejendom. Men det nærværende tilfælde er svo særegent, at jeg tror, at man ikke behøver at frygte for at skabe et præcedens“. Síðan hefur það hér gerzt, að alþingi skoraði á þessu ári á stjórn landsins að fylgja málinu eftir. Skipuð var 13 manna nefnd í Danmörku, er láta skyldi í té álit um málið. Hún kvað nú loksins eftir 5—6 ár hafa skilað álit og vera klofin í 7 hluta. en ekki hefur heyrzt, hvað á milli ber. 49 danskir lýðhaskólamenn hafa skorað á stjórn sína að verða við kröfum Íslendinga. En hins vegar hefur verið safnað undirskriftum eitthvað 350 danskra manna, þar af allmargra, sem alls ekki hafa við þau störf fengizt, sem líklegt geri, að þeir beri mikið skyn á málið, þar sem mælt er því í gegn, að kröfum Íslendinga verði sinnt. Auk þess hafa málsmetandi menn danskir skrifað bæði með og móti. Móti skrifuðu t. d. dr. Lis Jakobsen, en með hefur skrifað t. d. prófessor Stephan Hurwitz, sem hingað kom á fund sakfræðingafélagsins sumarið 1950. Nú er að bíða og sjá hvað setur, en Íslendingar geta ekki með nokkru móti látið málið niður falla, fyrr en þeir fá kröfum sínum alveg fullnægt.

V.

Að lokum verður að athuga nokkuð rök þeirra danskra manna, sem andvígir eru Íslendingum í máli þessu. Og hyggst ég að rekja mótbárur inna fimm Dana, sem létu í ljós álit sitt í Árnasafnsnefnd, enda munu þar vera saman komin þau rök, sem Danir hafa fram að færa gegn oss.

Um leið og rök Dana gegn oss eru rakin, hlýðir að geta þess lauslega, hvers vér krefjumst að vöxtunum til. Í Konungsbókhlöðu munu vera um 20.000 handrit. Þar af mun krafa vor ná til ca. 600 binda, eftir því sem fróðir menn hafa talið. Í handritaeign bókhöðunnar væri því ekki stórt skarð höggvið. Sum dýrmætustu handritin eru þó meðal þeirra. En í raun og

veru er réttur vor til þeirra mjög ljós. Inn einvaldi konungur, sem starfar eftir meginreglu Loðvíks 14.: „Ríkið það er ég“, hefur safnað þarna á einn stað munum Danmerkur og Íslands. Með íslenzku eignina á að fara nákvæmlega á sama hátt að sínu leyti og farið var með fasteignir þær, sem konungur festi eignarhald á á Íslandi. Þær, sem óseldar voru 1871, skyldu verða eign Íslands samkvæmt stöðulögunum svonefndu 2. jan. 1871. Fasteignirnir og handritin í Konungsbókhlóðu voru tilheyrandi félagsbúi konungsríkisins Danmerkur og Íslands. Þegar löndin skiljast að skiptum, þá er jafn eðlilegt og sjálf-sagt, að Íslandi séu fengin þau handrit, sem geymd eru í Konungsbókhlóðu og afhending fasteigna þess, sem konungur réð yfir. Konungur er í fyrirsvari fyrir bæði löndin og velur íslenzku handritunum geymslustað í höfuðborg beggja landanna.

Svo er oft talað sem vér gerum kröfu til Árnasafns alls, eins og það er nú. En svo er ekki. Í því er allmikið handrita, sem vér gerum alls ekki tilkall til, auk fjölda skjala. Vér gerum auðvitað einungis tilkall til þeirra muna, sem af Íslandi eru komnir. Allálitlegur hluti safnsins mundi framvegis verða í eigu Dana, þó að kröfum vorum yrði sinnt til hlítar. Það sýnist varla þurfa langrar greinargerðar um það, að skila beri öllum embættisbókum og embættisskjölum, sem Árni Magnússon hafði héðan af landinu, og annars öllu því, sem hann hefur fengið í vörzlur sínar af eignum þjóðstofnana hér-lendum, því að heimildir þeirra, sem honum hafa þá muni fengið, hafa ekki staðið til afhendingar frá þessum stofnunum.

En Árni Magnússon gaf háskólanum í Kaupmannahöfn safn sitt. Og gjafabeginn varð því eigandi gjafarinnar, munu menn segja. Við þessu liggur það svar, að Árni hefur ekki viljað láta leifar þær af safni sínu, sem úr eldinum björguðust, komast á flæking, sem búast mátti við, ef þær kæmust í eign einstaks mann eða einstakra manna. Á Íslandi var enginn einn hæfilegur geymslustaður handa safninu. Valdstjórnin danska hafði ekki búið svo að Íslandi, að þá væri til einn einasti staður, sem boðlegur væri eða nokkurn veginn tryggur til geymslu safnsins. Árni hlaut því að velja þann stað, sem hann taldi skárstan. Sá staður var sameiginlegur höfuðstaður beggja landanna, Kaupmannahöfn. Þó að háskólanum væri ánafnað safnið, þá var inum einvalda konungi, sem var fyrirvarsmaður beggja landanna, raunverulega ánafnað safnið f. h. rík-

isins vegna þess fyrirsvars. Háskólinn í Kaupmannahöfn er alls eigi sjálfstæður aðili. Hann er alveg eins ríkisstofnun og Konungsbókasafnið og ríkisskjalasafnið, þó að hann hafi nokkra sjálfstjórn, eins og t. d. háskóli Íslands. En af þessu leiðir það, að Ísland á nú, er löndin slíta konungssambandi, kröfu til þessara gömlu eigna frá Íslandi, alveg eins og til inna óseldu þjóðjarða og til andvirðis inna seldu, sem í féhirzlu konungs gekk, en að vísu hefur aldrei verið skilað, nema að litlu leyti.

Enn fremur má minna á það, að Árni Magnússon reisir erfðaskrá sína á þeim forsendum, sem þá voru fyrir hendi og áður er minnst á. Landið hans, Ísland, var þá í inni mestu niðurlægingu eftir nær 130 ára kaupþrælkun og algera vanhírðu inna dönsku stjórnvalda, sem með mál þess fóru. Enginn gat þá verið svo framsýnn, að hann óraði fyrir því, að Ísland yrði nokkurn tíma þess um komið, að það mundi dirfast að heimta eignir þessar aftur eða verða nokkurn tíma fært um að hýsa safnið sæmilega. Árni var áreiðanlega meiri föðurlandsvinur en flestir samtíðarmenn hans, og hann mundi vafalítið hafa sett ákvæði í arfleiðsluskrá sína um það, að safn hans af íslenskum handritum, embættisbókum og skjölum skyldi á sínum tíma verða geymt í háskólabókasafni Íslands eða landsbókasafni, ef hann hefði órað fyrir því, að þess yrði kostur. Hann mundi ekki síður hafa tekið tillit til háskóla vors en Finnur prófessor Jónsson, sem ánafnaði háskóla vorum bókasafn sitt. Það er víst óhætt að fullyrða það, að Árni Magnússon hefði ánafnað Íslandi þessa hluta safns síns — og reyndar mest allt safn sitt —, ef hann hefði verið uppi og dáið um sama leyti og Finnur Jónsson. Það mundi því vera í þökk Árna nú, að safn hans yrði flutt til Íslands til eignar og geymslu íslenska ríkinu í áðurnefndum söfnum þess eða á öðrum jafngóðum stað eða betri, ef hann hefði vitund um það.

Sameiginlegar röksemdir til andmæla kröfum vorum til handrita, embættisbóka og skjala úr Konungsbókhlöðu og Árnasafni er sú staðhæfing, að danska ríkið hafi unnið eignarhefð á munum þessum, sakir langvarandi halds og umráða þeirra. Þar til liggur það svar, að danska ríkið getur ekki unnið eignarhefð á munum, sem afhentir hafa verið inum einvalda konungi á sínum tíma annaðhvort beinlínis eða til rík-

isstofnunar, sem hann var í svari fyrir. Konungur var jafnt fyrirvarsmaður Íslands sem Danmerkur, og hvorki hann né stjórnvöld, sem í umboði hans samkvæmt grundvallarlögunum dönsku fóru með það vald, gat unnið hefð á munum þeim, sem hér er um að tefla. Auk þess sýnist allhæpið að skírskota til reglna einkamálaöldggjafar um eignarhefð í þessu sambandi, þar sem sama valdið átti að gæta hagsmuna beggja landanna jafnt, en annað landið, Ísland, er alls kostar ómáttugt til þess að halda uppi rétti sínum. Að minnsta kosti verður að telja skírskotun til reglna um eignarhefð algerlega ósamboðna fyrirsvarsmönnum nútíðarmenningarríkis, þegar reikningsskila er krafist af þeim aðiljanum, sem fyrir atbeina hins aðiljans lengst af var fjötraður á höndum og fótum og hafði engin tök á að halda fram rétti sínum.

Sú staðhæfing er þá borin fram, að eignir þessar séu betur komnar í Kaupmannahöfn en í Reykjavík, af því að fræðimenn eigi hægara með að nota þær þar en hér. Eins og þegar hefur verið sagt, hafa tiltölulega örfáir aðrir en íslenzkir menn notað heimildagögn þessi að nokkru ráði. Og hér eftir mun erlendum mönnum, sem nota þau, heldur fara fækkandi, en íslenzkum mönnum, sem þau nota, mun fara fjölgandi. Miðstöð íslenzkra fræða hlýtur að verða á Íslandi, eftir að langflestir þeirra manna, sem þau stunda, hljóta að verða hér. Þeim fáu erlendu mönnum, sem nota þurfa gögn þessi, mun hér verða veitt viðtaka og vegur þeirra greiddur eftir föngum. Og nú má segja, miðað við samgöngur á milli landa, að sækja megi til Íslands eins og til Kaupmannahafnar, þar sem ferð milli Íslands og flestra þeirra landa, sem til greina koma, tekur ekki meira en nokkra klukkutíma, ef flogið er, og örfáa daga, ef á skipum er farið. Hverjum þeim, er norræn fræði stunda, er auðvitað ómetanlegt gagn af því að kynnast landi, þjóð og tungu þeirra manna, sem gögn þessi hafa gert, en slíkt er hvergi unnt, nema á Íslandi.

Þá eiga gögn þessi að hafa algermanska þýðingu, og það á að réttlæta það, að þeim sé haldið í Kaupmannahöfn. En ekki verður séð, að þetta skipti hér nokkru máli. Ísland er naumast síður fulltrúi ins „algermanska“ en Danmörk, því að hér eru menn þó enn aldir upp í þeirri tungu, sem ekki er fjarlægari tungu Norðurlandabúa á 11.—13. öld en svo, að þeir skilja málið, sem þá var ritað, til fullnustu, að undanteknu

skáldskaparmáli, sem vegna kenninga og orðaskipunar stendur æðimikið í fremstu fræðimönnum á þá grein að skilja til fullnustu. Og, eins og sagt var, er nú næsta skjótlegt og auðvelt að sækja Ísland heim til rannsóknaðra gagna þessara og með betra árangri en til Kaupmannahafnar.

Af danskri hálfu er þeirri röksemd og hreyft, að Danir hafi ríkan siðferðilegan rétt til þess að halda þessum eignum, með því að þeir hafi varðveitt þær frá þeirri glötun, sem þeim hefði verið búin, ef þær hefðu verið kyrrar í heimalandi sínu. Sjálfsagt verður því ekki neitað, að ýmislegt hefði glatazt, ef gögn þessi hefðu verið kyrr í landinu. En enginn getur þó fullyrt neitt um það, að meira hefði farið forgörðum hér á landi en það, sem fór í sjóinn með Hannesi Þorleifssyni, það, sem eldurinn eyddi í Kaupmannahöfn 1728 og það, sem Danir misstu í hendur Svía, sem reyndar er þó enn til í Svíaríki, en réttur Íslands til þess mun naumast verða viðurkenndur. Sumir líta jafnvel svo á, að Dönum sé skylt að bæta Íslandi það tjón á eignum þess, sem nú voru nefnd (dr. Páll Eggert Ólason). Að minnsta kosti mætti þetta atriði komast til greina, þegar um er rætt siðferðilega skyldu Dana til skila til vor á þessum eignum.

Þá sýnist það vera efað, að vér getum lagt gögnum þessum til nægilega tryggnar og veglegan samastað. Fyrst og fremst hafa Danir af litlu að státa af geymslu sinni á safninu, því að geymsla þeirra á munum þessum í Árnasafni hefur verið full léleg, eins og áður var sagt. Nú þegar eigum vér miklu veglegri og tryggari geymslustaði handa þeim, bæði í landsbókasafni og háskólasafni. Og vér getum veitt rannsóknamönnum eigi síðri aðstöðu en þeir hafa nú í Kaupmannahöfn. Skyldi enginn halda, að gögn þessi séu svo mikil fyrirferðar, að ekki sé einkar auðvelt að vista þau. Að húsrúmi til mundi nægja fyrir þau öll, bæði það, sem úr Árnasafni kæmi, og úr Konungsbókhlöðu, slíkt herbergi að stærð, sem Árnasafn er nú geymt í. Og ekki er hér skortur á færum mönnum til þess að geyma safnsins og vinna þau verk, sem þar til heyra.

Andmæli Dana um þetta atriði og fleiri eru sjálfsagt uppi höfð af ókunnugleika. Ýmsir Danir halda ef til vill enn, að Íslendingar séu enn þá á sama miðaldastiginu, sem þeir voru á eftir 5 alda stjórn danskra valdhafa, þegar þeir fengu sjálf-

stjórn 1874. En svo hefur margt breytt síðan, að heppilegt væri, að þessir ágætu menn litu landið augum og sannfærðust um það, að hér er nægur kostur til þess að geyma og nota gögnin, og að samgöngur eru nú allt aðrar milli Íslands og annarra landa en þá var.

Þá hefur því verið haldið fram af danskri hálfu, að skil á gögnum þeim, sem vér gerum kröfu til, mundu skapa hættulegt fordæmi. Danir geyma sjálfir merkileg írönsk og indversk handrit í söfnum sínum. Ef vér verðum við kröfum Íslendinga, þá verður þess krafizt af oss, segja þeir, að vér skilum líka handritum þessum. En hér er allólíkt farið. — Dana-konungur hefur haft fyrirsvar Íslands og því hafa gögn þessi komizt til Danmerkur og verið geymd þar að hans ráðstöfun. Þegar löndin slíta inu forna réttarsambandi, þá gerum vér þessa kröfu til vors hluta úr félagsbúinu. En Danmörk hefur engar slíkar skyldur gagnvart Íran og Indlandi. Vér gætum t. d. ekki kafið Svía um handrit þau, sem í Svíþjóð eru og héðan eru komin með sama hætti sem Dani. Með sama hætti verða Danir ekki heldur krafðir um handrit frá Íran eða Indlandi. Það hefur aldrei verið neitt félagsbú milli Danmerkur og Írans eða Indlands né milli Íslands og Svíþjóðar. Vér skulum taka dæmi til samanburðar. Vér höfum gert samning við Danmörku árið 1918 (Sambandslögin). Þar var dönskum þegnum á Íslandi veitt jafnrétti við íslenzka þegna og gagnkvæmt. Hvorki Danir né Íslendingar voru hræddir um það, að önnur ríki mundu krefjast sams konar réttinda fyrir þegna sína, enda þótt þau hefðu samninga um beztu kjör við Danmörk eða Ísland. Engum kom þá til hugar, að t. d. Noregur gæti heimtað handa þegnum sínum hér á landi kosningarrétt eða kjörgengi til alþingis eða ríkisdags Danmerkur, þótt Danir hefðu slíkan rétt hér og Íslendingar í Danmörku. Með sama hætti mundu hvorki Íran né Indland geta krafizt skila á handritum, sem þaðan eru í Danmörku, þó að Danir skiluðu oss gögnum þeim, sem vér gerum tilkall til.

Sú hugsun mun vera ofarlega hjá ýmsum safnmönnum, að safn skuli halda því, sem þangað er einu sinni komið. Skiljanlegt er þetta sjónarmið. En það er nokkuð einhæft og leiðir að minnsta kosti ekki alltaf til réttlátrar niðurstöðu. Og sjálfir hafa Danir ekki rækt það með öllu. Þeir hafa t. d. skilað til Mecklenborg-Schwerin skjölum, sem geymd voru í dönsku

safni. Norðmönnum hafa þeir einnig skilað nokkru og Norðmenn þeim. Sjálfir fengu Danir nokkuð af gripum úr safni í Kiel 1920, og loks skiluðu Danir Íslendingum allmiklu af skjölum 1930. Og er ekki kunnugt, að þessar ráðstafanir hafi haft nokkur eftirköst. Fleiri dæmi mætti nefna (Frakkland—Ítalía um gögn varðandi Nizza og Savoye).

Loks skal þess getið, að enn eigum vér nokkra gripi í þjóðminjasafni Dana, líklega nálægt 100 talsins, sem vér munum gera tilkall til, þar á meðal sumra allmerkra. Yfirleitt munu sömu eða svipuð rök liggja til þessarar kröfu, sem til kröfunnar um in önnur gögn, þó að þau séu reyndar sjálfsagt ekki jafnmikils verð oss sem þau handrit vor og skjöl.

Vér verðum að standa fast saman um kröfur vorar til eigna þeirra, sem greindar hafa verið. Vér trúum því eigi, að oss verði synjað um fullnægju þeirra krafna vorra til lengdar. Oss er endurheimt handrita vorra og annarra áðurgreindra muna þjóðlega séð afarmikils virði, en Danir setja hvergi niður fyrir það, þótt þeir skili oss þessum eignum. Söfn þeirra rýrna alveg hverfandi fyrir það, og þjóðarsómi þeirra fremur vex þá en rýrnar. Hvað mundu Danir segja, ef vér værum svo lánsamir að hafa hald á handriti af Danmerkursögu Saxa, en þeir ættu ekkert slíkt handrit? Eða ef vér héldum handritum þeirra að fornlögum þeirra, en þeir hefðu ekkert? Mundu þeir ekki una því illa? Mundu þeir telja bréfabækur danskra embættismanna réttilega niðurkomnar hjá oss, ef vér hefðum nú staðið í sporum Dana, en þeir í okkar um skipti þessara tveggja landa? Vér mundum vafalaust telja alveg sjálfsagt að verða við kröfum um skil á þeim. Við mundum ekki hafa löngun til þess að skreyta oss með þessum dönsku fjöðrum. Og þá ættum vér að mega vænta þess, að Danir telji sér enga þörf á að skreyta sig með vorum íslenzku fjöðrum. Danir eru svo merkileg menningarþjóð, að þeir þurfa engar lánsfjaðrir sér til skreytingar.

Vér trúum því ekki fyrr en vér tökum á því, að danskir stjórnmálamenn, sem ótvírætt hljóta að veita svör við kröfum vorum, haldi fyrir oss eignum vorum, sérstaklega nú á tímum, þegar svo hátt er talað um norræna samvinnu og norrænt bróðerni.

